

ЦВЕТАН
ТОДОРОВ

САМИ ЗАЕДНО

ЧОВЕШКИЯТ
ОТПЕЧАТЪК

2

Превод от френски
Невена Галчева

Редактор
Стоян Атанасов

Съдържание

Предговор	7
-----------------	---

УВЕРТЮРА

Едуард Саид	17
-------------------	----

ПРОЧИТИ

Откриването на Америка.....	43
Ларошфуко – човешката комедия	63
Русо – една сложна личност	113
Моцарт – човек от епохата на Просвещението.....	131
Констан – политика и религия.....	143
Стендал – любов и еготизъм	163
Бекет – надеждата	179

ФИНАЛ

Един портрет на Гьоте.....	199
Бележки	245

Предговор

Подбрах есетата, включени в настоящия сборник, измежду тези, които съм писал през последните двадесет и пет години в периода 1983–2008 г. Останалите есета от посочения период публикувах в предишната си книга, озаглавена *Тоталитарният опит*^А. Погледът назад към един толкова дълъг период неминуемо ме отвежда към въпроса за смисъла на собствения ми професионален път. И като начало – за избора на отправната точка – 1983 г.

Роден съм в България през 1939 г. в навечерието на Втората световна война. През 1944 г. Червената армия навлиза в родната ми страна (която не е била във война със СССР) и България попада под съветско влияние. В началото се въвежда подобие на демокрация, но след 1947 г. в държавата трайно се установява комунистическата диктатура. Така от първите си ученически години бях потопен в свят, подложен на идеологически контрол, който постепенно стана всеобхватен. Благодарение на интересите си към литературознанието бързо разбрах, че всякаква полемика за идеите и ценностите, каквато предизвиква литературата, ми бе забранена. Оставаше – може би! – възможността да говоря за творбите, като се придържам към най-слабо идеологизираните им страни: словесното съдържание, поетическата форма и повествованието. Подобни изследвания не бяха насърчавани (те

^А Tzvetan Todorov, *L'expérience totalitaire: la signature humaine 1*, Paris, Le Seuil, 2011. Българско издание: Цветан Тодоров, *Тоталитарният опит, Човешкият отпечатък 1*, изд. „Изток-Запад“, София, 2015. – Б.пр.

не допринасяха за изграждането на социализма), но можеха да бъдат толерирани. Така започнах да се интересувам от различните „формалистични“ критически школи и от трудовете по обща лингвистика.

Когато завърших университета в началото на 60-те години, пред мен се откри възможност: благодарение на усилията на семейството успях да замина за една година на Запад, зад желязната завеса, за да усъвършенствам наученото. Без да се колебая, избрах Париж – поради причини, които днес ми изглеждат по-скоро повърхностни, като славата му на „столица на изкуствата и литературата“ (която вероятно бе получил преди войната). Не познавах добре нито френския език, нито френската култура. Въпреки това, веднъж озовал се там, след известно лутане няколко човека, с които се бях сприятелил като Жерар Жъонет и Никола Рюве, ме въведоха в една подходяща интелектуална среда. През 1963 г. в теорията и в практиката се зараждаше ново течение, наричано „структурализъм“, а най-изявеният му представител беше антропологът Клод Леви-Строс. Другите хуманитарни и социални науки се опитваха да следват пътищата, които като че ли то разкриваше, литературознанието – също. Познанията ми за традиции, различни от френската, бяха толкова откъслечни и така подхранваха любопитството на тези традиционно силно франкоцентристки среди, че с въодушевление им говорех за руските и немските формалисти, за „новите критици“ от САЩ и Великобритания. Предпочитанията ми от времето на комунистическа България (дистанцирането от идеологиите) се вписваха лесно в духа на структурализма във Франция.

След това нещата се промениха. Престоят ми във Франция, който трябваше да продължи само една година, се превърна в избор за цял живот – останах да живея в страната, ожених се, постъпих на работа в Националния център за научни изследвания. От всички събития две ми изглеждат особено значими за развитието ми – през 1973 г. бях натурализиран, а през 1974 г. станах баща. Тези така различни по същността си промени имаха еднаква последица за мен – подтикнаха ме да живея повече

тук и сега, а не само в абстрактното познание. Натурализирането ме накара да осъзная, че уменията ми за защита и отбягване, придобити в условията на тоталитарен режим, не бяха необходими, за да живея в една либералнодемократична държава като Франция. Следователно спорът за идеите и ценностите напускате червената зона, дори установих, че ме интересува все повече. Колкото до бащинството, за мен то бе заело твърде важно място, за да не се отрази и на останалите ми занимания, и копнеех смътно да видя как между различните части на моя живот се установява връзка.

През последвалите години си дадох сметка за една много отдавна формулирана от теоретиците особеност на хуманитарните науки, чиято сила обаче се разкри пред мен едва когато я почувствах от собствен опит. Казано накратко: несъмнено при анализа на човешкото поведение се стараем да използваме изобилие от информация, точни наблюдения, издържани аргументи, но това не е достатъчно. Веднъж придобили това познание, трябва да го подложим на тълкуване – единствено благодарение на него то се превръща в смисъл. За да осъществи тази задача обаче, хуманитаристът си служи с мисловен апарат, който сам по себе си е резултат от собствената му житейска история. Разбира се, впоследствие той може да се опита да потвърди интуицията и предположенията си, като събере други факти в същата насока; въпреки това личността на учения в тази област оказва решително влияние по различен начин, отколкото в естествените науки – част от смисъла, който изгражда, произлиза от самия него.

В края на седемдесетте години работех върху творчеството на Михаил Бахтин, историк на руската култура и мисъл, който понякога се бе вдъхновявал от работата на формалистите, но и ги бе критикувал остро, че в изследванията си пренебрегват човешките взаимодействия, скрити зад словесните форми. Може би неговите идеи ми повлияха, пък и бях под въздействието на една на пръв поглед маловажна среща. По време на един престой в Мексико, където преподавах теория на литературата, започнах да чета първите свидетелства на завладяването на Америка през

XVI в. и бях потресен. Смятам, че днес вече разбирам: далечната среща между непознати народи ми се стори като своеобразна притча за това, което аз и толкова имигранти бяхме изживели, напусчайки родината. Разбира се, случилото се с нас бе съвсем различно (и далеч не толкова значимо), но все пак общата рамка оставаше същата.

Така, едва завършил книгата си за Бахтин, жадно се нахвърлих върху напълно непознатата ми дотогава тема за завладяването на Америка. Ходих на уроци по испански, за да мога да чета непреведени източници; върнах се в Мексико, а три години покъсно публикувах една много по-различна от предишните ми трудове книга, озаглавена *Завладяването на Америка. Въпросът за другия*^A.

От този момент нататък – ето, че стигнах до 1983 г.! – продължавах да се занимавам с въпросите, които ме бяха вълнували дотогава, но вече не исках да ги изучавам, без да държа сметка за това, което отвътре ме тласкаше към тях; опитвах се да използвам собствения си опит. Въпреки това изобщо не ставаше дума да пиша автобиография, вместо да изучавам света. Обектът на изследване оставаше извън мен, а аз се опитвах да събера колкото се може повече информация за него, без да забравям, че за да я тълкувам, трябва да прибегна до собствените си преживявания и памет. Това че личният опит на учения хуманитарист е важен за резултата от изследванията му, не означава, че той замества познанието с изповед, нито че двете просто се успоредяват. Връзката между „живота“ и „творчеството“ може да бъде обратна или компенсаторна, или пък на взаимно допълване: тя се мени, но винаги е налице.

Събраните тук есета могат да бъдат обединени около една голяма тема – за необходимите взаимоотношения, които човек поддържа с хора, различни от него; заглавието на сборника се отнася

^A Цветан Тодоров, *Завладяването на Америка. Въпросът за другия*, превод от френски Стоян Атанасов, изд. „Изток-Запад“, София, 2010, с. 25. – Б.пр.

именно до тази тема. Още първите изречения от *Завладяването на Америка*. Въпросът за другия очертаваха важността, която поставеният въпрос бе придобил за мен. „Ще говоря за това как азът открива другия. Темата е необятна. Едва сме я формулирали най-общо, тя вече се дели на категории и ни отправя към множество, безброй посоки.“^А По-точно, през тези години се посветих на изучаването на две територии, част от обширен континент. От една страна, исках да разбера връзката между „ние“ (моята културна и социална група) и „другите“ (които не са част от групата), между местно население и чужденци, между завоеватели и покорени. От друга, се опитах да проуча отношението между „аза“ и „другите“ в рамките на една-единствена общност – отношение, необходимо за изграждането на Аза, което се намира в самата човешка същност. Собственият ми опит на имигрант, запознал се отблизо по стечение на обстоятелствата с много различни традиции, щеше да ме напътства в изучаването на срещата между културите. Колкото до зависимостта от чуждия поглед и до приспособимостта на личността ни, мен несъмнено ме мотивират някои черти на собствения ми характер.

По първата тема съм говорил в много от книгите си. *Завладяването на Америка* беше вече изцяло посветена на „проблематиката за Другия, външен и далечен“. Срещата между испанците и другите европейци, от една страна, и жителите на „новия“ континент, от друга, ми изглеждаше (и все още ми изглежда) най-удивителният епизод в дългата история на срещите между непознати групи хора. Тя е удивителна и със силата на преживяното, и със стойността на написаното, което още по онова време свидетелства за нея, и накрая, с последиците, които е имала за всички жители на земята. Поисках да разгледам отново тази среща, за да я превърна в своеобразна „история за пример“, но не пример за следване, а история за размисъл.

^А Цитирам по превода на Стоян Атанасов, цит. съч., с. 25. – Б.пр.

Няколко години по-късно в *Ние и другите*^A се опитах да подхожда по друг начин към същата тема – вече не като разказвам за събитията, а като анализирам авторите, които бяха разсъждавали върху човешкото многообразие, т.е. проследявайки историята на мисълта. Придържах се към философи и писатели, принадлежащи към френската традиция – от Монтен до Леви-Строс, спрях се и на автори като Монтескьо, Русо, Шатобриан, Ренан, споменах и много други. Накрая, много по-наскоро, реших да осмисля актуалната международна обстановка след войната в Ирак, което ме подтикна да напиша *Страхът от варварите*^B – книга, в която се опитвам да осмисля отношенията между народите „отвъд сблъсъка на цивилизациите“. В първите два текста от настоящия сборник засягам отделни аспекти на темата. Есето „Откриването на Америка“ изследва отново и в подробности формирането на първоначалната представа за новия континент и за жителите му през призмата на основополагащите съчинения на Христофор Колумб, Америго Веспучи и Педро Мартир. Портретът на Едуард Саид, поставен в началото, напомня за приноса на този голям съвременен интелектуалец за изучаването на срещата между културите.

Всички останали есета в книгата са посветени на отношенията между близки хора, принадлежащи към една и съща общност (една-единствена моя книга са занимава с тази тема – *Живот с другите*^C). В тях исках да приложа това, което наричам „диалогична критика“ – анализ, който не се задоволява да описва смисъла на текста, а влиза в полемика с неговите виждания, твърдейки, че двамата с изучавания автор се намираме в един по-широк контекст на търсене на истина и справедливост. По този начин се

^A Tzvetan Todorov, *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris, Seuil, 1989. – Б.пр.

^B Цветан Тодоров, *Страхът от варварите*, превод от френски Владимир Атанасов, изд. „Изток-Запад“, София, 2009. – Б.пр.

^C Цветан Тодоров, *Живот с другите*, превод от френски Весела Генова, изд. „Наука и изкуство“, София, 1998. – Б.пр.

установява съответствие между предмета на проучване – по необходимост диалогичния характер на човешкото съществуване – и възприетия към него подход.

Вярвам, че благодарение на различните хора, времена и държави долавям общата цел на всички тези изследвания – независимо от подхода, нивото на обобщение или следвания път, винаги става въпрос за опит по-добре да се разбере човешката участ и човешкото поведение. Не съм компетентен да определя кое е типично човешко и би ни открито от останалите бозайници, дори не съм сигурен, че такава открояване е необходимо – в края на краищата принадлежим към животинското царство. За нас са важни отличителните черти на човешкото поведение, а неповторимостта им не е решаваща. Това е причината да се занимавам с анализ на действията ни в обществото, на политическите режими, на срещата между културите; също така и със способността ни да си представяме творби, смисъл, идеали, духовност, непрекъснатостта на времето (тя включва това, което предшества появата ни на света, и онова, което ще последва напускането му), космоса.

Подредбата на есетата следва хронологичния ред на авторите от XVI в. до XX в., с които водя диалог, с две изключения – първата и последната глава на книгата. Портретът на Саид, с който започва сборникът, е отделен, защото Саид и аз бяхме от едно и също поколение, бяхме приятели, макар да се виждахме рядко. Въпреки че житейските ни пътища не си приличаха, се чувствах близък до виждането му за различията между културите и за последиците от изгнанието. Така този портрет се превърна в един вид автобиографичен увод на цялата книга.

От друга страна, сложих есето за Гьоте в края на сборника, вместо по хронологичен ред да го вмъкна някъде между Моцарт и Констан. Има две причини за това: портретът е особено непълен, защото нямах амбицията тук да представя целия живот и дело на всестранната му личност. Задоволих се да очертая силуета му, да дам за него една представа сред останалите възможни. В същото време ми се стори, че мъдростта, до която достига Гьоте, представлява заключение, подходящо за моята собствена книга.